

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ САМОСТАВЛЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ

Стаття присвячена теоретичному й емпіричному дослідженню самоствавлення, наявності зв'язку між модальностями самоствавлення підлітків які перебувають в умовах соціальної депривації. Розглядається проблема відображення соціальної ситуації на будові самоствавлення, складність побудови самоствавлення, рівень вираженості самоствавлення і його окремих модальностей. Самоствавлення в даній роботі розглядається як полімодальна трирівнева емоційно-ціннісна система, яка виражає особливості ставлення людини до самої себе і забезпечує центрування її внутрішнього простору, формування смислового вектора життєвого шляху, активність і продуктивність життєдіяльності.

Ключові слова: особистість, самоствавлення, підлітки, модальність, соціальна ситуація, депривація.

С.А. Вильдгрубе **ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ СТРУКТУРНЫХ КОМПОНЕНТОВ САМООТНОШЕНИЯ ЛЮДЕЙ НАХОДЯЩИХСЯ В СОСТОЯНИИ СОЦИАЛЬНОЙ ИЗОЛЯЦИИ**

Статья посвящена теоретическому и эмпирическому исследованию самоотношения, наличию связи между модальностями самоотношения подростков, которые находятся в ситуации социальной депривации. Рассматривается проблема влияния социальной ситуации на структуру самоотношения, сложность структуры самоотношения, уровень самоотношения и его отдельных модальностей. Самоотношение в данной работе рассматривается как полимодальная трехуровневая эмоционально-ценностная система, которая выражает особенности отношения человека к самому себе и обеспечивает центрирование его внутреннего пространства, формирование смыслового вектора жизненного пути, активность и продуктивность жизнедеятельности.

Ключевые слова: личность, самоотношение, подростки, модальность, социальная ситуация, депривация.

S.A. Vildgrube **FEATURES OF DISPLAY OF STRUCTURAL COMPONENTS OF THE SELF-RELATION OF PEOPLE BEING IN THE CONDITION OF SOCIAL ISOLATION**

Article is devoted theoretical and empirical research of the self-relation, communication presence between modalities of the self-relation of teenagers which are in a situation social deprivation. The problem of influence of a social situation on self-relation structure, complexity of structure of the self-relation, level of the self-relation and its separate modalities is considered. The self-relation in the given work is considered as polymodal three-level emotionally-valuable system which expresses features of the relation of the person to itself and provides a centering of its internal open space, formation of a semantic vector of a course of life, activity and efficiency of ability to live.

Key words: the person, the self-relation, teenagers, a modality, a social situation, deprivation.

Самоствавлення є одним з детермінантів саморозвитку і самоздійснення. Як вважає О.У. Селезньова, самоствавлення значною мірою визначає оцінку довкілля, формування уявлень про світ і про себе самого, забезпечує прогнозування своєї соціальної ефективності і ставлення до себе оточуючих, регулює міжособистісні відносини, постановку і досягнення цілей, розв'язання кризових ситуацій, впливає на процес самовдосконалення [3]. Аналіз наукових робіт (Р. Бернса, Б.С. Братуся, Л.В. Давиденко, Г.В. Захарової, А.М. Колишка, Дж. Марвелла, В.В. Століна, С.Р. Пантілеєва, І.І. Чеснокової) показав, що дослідники розглядають самоствавлення як складне когнітивно-афективне утворення, зрілість якого визначається взаємозв'язком і ступенем узгодженості його складників.

Виділяючи в структурі самоствавлення компоненти, на нашу думку, необхідно виходити з того, яке функціональне навантаження реалізації самоствавлення вони несуть. Так, самоствавлення виконує ряд функцій, зокрема: оцінну, ціннісну, регуляторну. У рамках оцінної функції самоствавлення забезпечує оцінку людиною свого «Я», власних рис по відношенню до мотивів, які виражають потребу в самореалізації. У рамках ціннісної функції самоствавлення забезпечує прийняття себе як унікальної індивідуальності, формування себе як цінності, виявлення ціннісного смислу власного ставлення до себе. Регуляторна функція самоствавлення зумовлює адекватність і диференційованість соціальної активності особистості.

У психології існують два протилежні підходи до пояснення будови самоствавлення. Перший підхід розглядає самоствавлення як одновимірне психологічне утворення. Питання про будову самоствавлення в цьому випадку не ставиться, а його зміст розуміється як універсальне для всіх суб'єктів неподільне почуття «за» чи «проти» свого «Я». Оцінна (оцінне самоствавлення) і емоційно – ціннісна (емоційне самоствавлення) підсистеми ставлення до себе принципово різні за своїм змістом. Смісл «Я» особистості як суб'єкта тих чи інших життєвих ставлень виявляє своє вираження в цих підсистемах різними «мовами» – у самооцінках і емо-

ційних ставленнях. В основі формування підсистем самоствавлення лежать різні психологічні механізми. Їх модальності організуються в єдину систему на основі різних принципів. Оцінне і емоційне самоствавлення по - різному пов'язані з особистісними характеристиками, посідають специфічне місце в системі саморегуляції особистості. Для збереження їх позитивного тону використовуються різні за своїм змістом механізми психологічного захисту (рис.1). У кінцевому підсумку вона (підсистема) відображає суб'єкт-суб'єктні відносини переваги, а також тісно пов'язана з позбавленими змістотвірних функцій «мотивами-стимулами» (О.М. Леонтьєв) і з такими характеристиками особистості, як стійкість до стресу, рівень прийняття соціальних норм, високий самоконтроль, акцентуація характеру [1; 2; 4].

На сьогодні в структурі самоствавлення виділено емоційний і когнітивний компоненти (З.В. Диянова, С.Р. Пантілеєв, К. Роджерс). С.Р. Пантілеєв ставлення особистості до себе розглядає як дворівневе утворення, яке включає до себе емоційно-ціннісне утворення і самооцінку, при цьому домінують положення в структурі самоствавлення, на його думку є перше утворення.

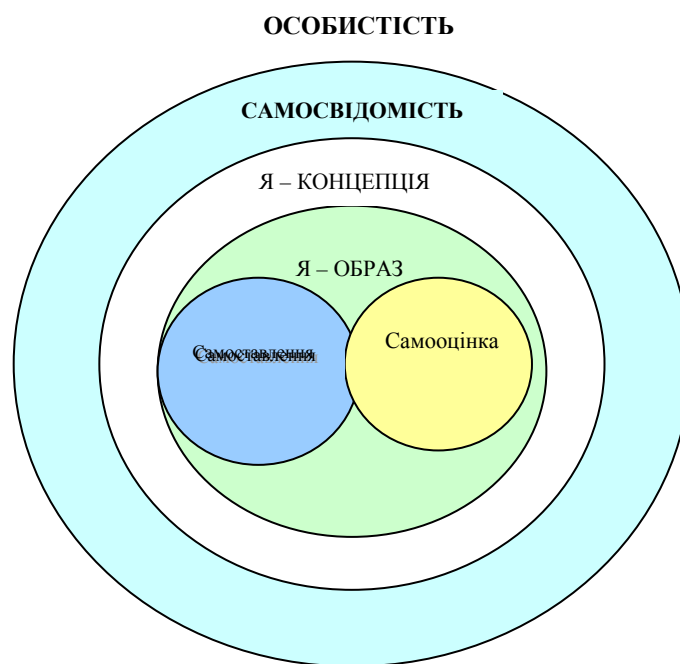

Рис. 1. Модель взаємодії самоствавлення в структурі особистості.

Проте, слід звернути увагу, що Р. Бернс, І.С. Кон, М.М. Обозов, Н.І. Сарджвеладзе доповнюють до названих елементів поведінкову складову і, таким чином самоствавлення, на нашу думку, можна розглядати як трирівневе утворення (містить когнітивний, емоційний, конативний компоненти).

Отже, самоствавлення особистості є складно-психічним утворенням. Складність будови самоствавлення впливає з багатоплановості і глибини життєвих ставлень особистості. Аналіз літератури дозволяє нам виділити в структурі самоствавлення три підсистеми: емоційно – оціночну, емоційно – ціннісну, емоційно – регуляторну. Структурні компоненти самоствавлення, незалежно від їх семантичного змісту та емоційного тону, об'єднано в єдину систему.

Аналізуючи не лише зміст компонентів самоствавлення як полімодальної системи, але й наявність зв'язку між модальностями, нами був проведений кореляційний аналіз за допомогою критичних значень коефіцієнта кореляції r Пірсона (кореляції 0,18 і вище значимі на 5% рівні), який дозволив визначити міру інтегрованості компонентів самоствавлення в єдину систему. Показником інтегрованості модальностей самоствавлення в єдину систему є їх упорядкованість і збалансованість. Кореляційний аналіз показав особливості прояву зв'язків між модальностями й між структурними компонентами самоствавлення як системно-структурного утворення в осіб із різними умовами протікання процесу соціалізації.

Попередній аналіз показав, що в структурі самоствавлення в групі підлітків які перебувають в умовах соціальної депривації найбільше абсолютне значення (ядро) мають суперечливі модальності «Аутосмпатія» і «Самозвинувачення», тобто наявне домінування емоційного компонента самоствавлення. Зовнішня спрямовуюча впливу для респондентів має менше значення, ніж власна складова як внутрішнє джерело активності. Кореляційні аналіз довів відсутність зв'язків між модальностей емоційно - оцінного компонента самоствавлення в цій групі. Така картина, де немає значимих зв'язків модальностей, свідчить про те, що в підлітків не формується оцінка власної ефективності в досягненні поставлених цілей за раху-

нок порівняння своїх досягнень із соціальними стандартами, успіхами й оцінками інших людей, відмічається слабка стійкість до стресу й низький рівень прийняття соціальних норм. В основній групі модальності емоційно - оцінчного компонента не інтегруються в єдину систему по мірі їх виразності в свідомості, за їх важливістю відповідно до їх послідовності й логічної узгодженості один з одним («принцип психологічної центральності»).

Відсутність узгодженості модальностей підкреслює закритість оцінного ставлення для «самопостереження» і, як наслідок, затримку формування соціально бажаних форм поведінки, оскільки вказаний компонент є похідним від трьох джерел – самоефективності, думки навколишніх людей і самооцінки. В групі підлітків які розвиваються в сприятливих соціальних умовах найбільше абсолютне значення (ядро) в структурі самоставлення мають «Позитивне очікуване ставлення від інших», «Самокерівництво», «Самопізнання», тобто домінує когнітивна складова самоставлення. Зовнішня спрямовуюча впливу для респондентів має більше значення, ніж власна складова як внутрішнє джерело активності.

При аналізі кореляційних зв'язків модальностей емоційно-оцінного компонента самоставлення в групі підлітків які розвиваються в сприятливих соціальних умовах встановлено позитивний зв'язок між модальностями «Самозвинувачення» й «Очікуване позитивне ставлення від інших» ($r = 0,19$), яка забезпечує підліткам оцінку своїх поставлених цілей, ефективності в їх досягненні. Підлітки цієї групи емоційно відкриті і прихильні груповим нормам, беруть на себе відповідальність за свою поведінку, добре контактують з іншими людьми, при цьому схильні звинувачувати себе, якщо цей контакт порушується. У межах емоційно – оцінного компонента самоставлення здійснюється через безперервний збір «соціально – бажаних характеристик»: успішності в діяльності, міри досягнення, поставлених перед собою цілей, статусного положення. Це обумовлює залежність емоційно-оцінного компонента від актуального життєвого досвіду, його високу схильність трансформації, «легкість» підтримки на відносно стійкому рівні. Проте, пошана підлітком себе як особи (оцінне самоставлення) стає менш залежним від оцінок

значимих дорослих і формування його починає переміщатися зі сфери взаємин у сферу успішності власної діяльності й опанування своєї поведінки. Емоційна складова продовжує ще впливати на характер ставлення до себе, при цьому оцінна складова починає займати ядерну позицію (на це вказують зв'язки як між модальностями, так і між емоційно-ціннісним і емоційно-оцінним структурними компонентами самоствавлення).

Високий позитивний рівень емоційно – ціннісного компонента підтримується за рахунок активної самоподачі й самоприкраси, виключення з «образу – Я» рис, які можуть викликати навіть тінь самонепривабливості. Представлені позитивні кореляційні зв'язки в групі (між модальностями емоційно – ціннісного компонента самоствавлення) відображають зв'язок «Аутосимпатії» з «Самоприйняттям», «Самоінтересом» ($r = 0,19$; $r = 0,21$ відповідно). Такі зв'язки модальностей в групі підлітків які перебувають в умовах соціальної деривації, говорять про емоційну «закритість», не сформованість оцінки в рамках зіставлення «Я-Я», про неможливість порівнювати свої досягнення зі своїми життєвими цілями, особовими цінностями й сенсами життя, а, отже, про не сформованість загальної життєвої установки по ставленню до самого себе й до інших людей, уявлень про себе самого як цінності, як ціннісного сенсу власних стосунків до себе, неприйняття себе як унікальній індивідуальності. Повага себе як особи (оцінне самоствавлення) залежно від аутосимпатії (емоціональне самоствавлення) й не переміщається в сферу успішності власної діяльності й поведінки. Прямий зв'язок модальності «Аутосимпатія» з модальністю «Самоповага» виступає структурною основою для функціонування особливого механізму захисту самоствавлення, коли через те, що особі є за що не поважати себе, не витікає, що вона не повинна себе любити. Таким чином, емоційно-ціннісний компонент продовжує займати ядерну позицію й тим самим гальмувати процес формування самоствавлення.

Позитивний кореляційний зв'язок модальностей емоційно-ціннісного компонента в групі підлітків які розвиваються в сприятливих умовах «Самоінтерес» з «Самоприйняття» ($r = 0,28$) говорить про те, що ці підлітки емоційно відкриті,

особові якості відповідають тим вимогам, які вони пред'являють до себе, а також зв'язок модальності «Самоінтерес» (рівня диференційованого самоствавлення) із модальністю «Самоінтерес» (рівень конкретних дій та настанов на адресу власного «Я») ($r = 0,28$) свідчить про те, що ці підлітки відчують цінність власної особи й водночас передбачену цінність «Я» для інших.

Представлені кореляційні зв'язки модальностей емоційно - ціннісного компонента в обох групах показують, що модальності інтегрують у єдину систему, їх рівень задається їх особовим сенсом відносно мотивів саморегуляції («принцип смислової інтеграції»). У даному компоненті самоствавлення відсутні зовнішні оцінні підстави, його рівень залежить не від реальних успіхів і невдач підлітка, а від суб'єктивних критеріїв оцінки й у цілому даний компонент є досить стабільним особистісним утворенням, відносно малосхильний до впливу поточного досвіду.

Аналіз кореляційних зв'язків модальностей емоційно-регуляторного компонента самоствавлення в групі підлітків які перебувають в умовах соціальної депривації показав наявність негативної кореляції між модальностями «Самоповага» та «Ставлення інших» ($r = - 0,19$), що свідчить про конфліктність (не поважаю себе, означає закритий для стосунків з іншими), про поляризацію ціннісно-смилових утворень під час розвитку внутрішньо особистісного конфлікту, наявності відчуття інтелектуальної й емоційної напруженості, яке спонукає підлітків цієї групи шукати шляхи подолання протиріччя.

Таким чином, аналіз взаємозв'язків модальностей усередині кожного структурного компонента говорить про те, що в групі підлітків які перебувають в умовах соціальної депривації, відмічається слабка інтегрованість модальностей у єдину систему, що, у свою чергу, свідчить про розмитість, нечіткість, синкретизм цих зв'язків, їх низьку спеціалізацію, відсутність збалансованої взаємодії між складовими елементами самоствавлення.

Ми розглядали самоствавлення в даній роботі як полімодальну трирівневу емоційно-ціннісну систему, яка виражає особливості ставлення людини до самої

себе і забезпечує центрування її внутрішнього простору, формування смислового вектора життєвого шляху, активність і продуктивність життєдіяльності. Структурні компоненти самоствавлення об'єднані в єдину систему, яка включає в себе емоційно-оцінний компонент, емоційно-ціннісний компонент і емоційно-регуляторний компонент. Отже, самоствавлення становить собою складний феномен, динамічну ієрархічну систему, що містить в собі взаємоперетворювані, різними способами пов'язані та ієрархічно влаштовані підсистеми. Відносячись до ядерних утворень особистості, самоствавлення виступає як важливий регулятор поведінки. Від нього залежать взаємостосунки людини з оточенням, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів и невдач. Тим самим самоствавлення впливає на ефективність діяльності та подальший розвиток особистості.

Список літератури

1. Корнилова А.П. Диагностика регулятивной функции самосознания / А. П. Корнилова // Психологических журнал. – 1995. – Т. 16. – № 1. – С. 107-114.
2. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
3. Пантеев С. Р. Методика исследования самоотношения / С. Р. Пантеев. – М.: Смысл, 1993. – 32 с.
4. Сидоров К. Р. Самооценка в психологии / К.Р. Сидоров // Мир психологии. – 2006. – № 2. – С. 224-234.
5. Соколов Д. Ю. Сказки и сказкотерапия / Д. Ю. Соколов. – М.: Независимая фирма "Класс", 1997. – 149 с.

Прізвище, Ім'я, По-батькові	Вільдгрубе Світлана Олександрівна
Науковий ступінь, вчене звання	кандидат психологічних наук
Місце роботи, посада	Донецький національний університет, кафедра психології, доцент
Адреса, телефон, мобільний телефон, факс, e-mail	83084, м. Донецьк-84, вул. Бірюзова, д.20, кв. 32. Тел.095 652 10 17, e-mail: S. Vildgrube@mail.ru